УДК 372.881,882

Л.М. Гыйниятуллина,
Г.Н. Мөхәрләмова

ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛНЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТНЫ УКЫТУ БАРЫШЫН ЦИФРЛАШТЫРУ

В статье рассматриваются вопросы цифровизации процесса обучения родному (татарскому) языку и литературе в образовательных организациях начального, основного общего образования. Цифровой формат обучения дает неограниченные возможности для доступа к необходимой учебной информации. Разного рода учебные медиаматериалы активизируют познавательную и самостоятельную деятельность обучающихся, вызывают у обучающихся интерес к освоению учебного предмета. Эффективность обучения родному (татарскому) языку и литературе обеспечивает использование в образовательном процессе электронных учебников, просмотр обучающих видеоуроков, а также работа на электронных образовательных платформах.

Ключевые слова: цифровизация, дистанционное обучение, онлайн-формат, федеральные государственные образовательные стандарты, видеоуроки, электронная образовательная платформа.

The article discusses the issues of digitalization of the process of teaching native (Tatar) language and literature in educational institutions of primary, basic and secondary general education. The digital learning format provides unlimited opportunities to access the necessary educational information. Various kinds of educational media materials activate the cognitive and independent activity of students, arouse students' interest in mastering the subject. The effectiveness of teaching native (Tatar) language and literature provides the use of electronic textbooks in the educational process, watching educational video tutorials as well as working on electronic educational platforms.

Keywords: digitalization, distance learning, online format, federal state educational standards, video tutorials, electronic educational platform.

Бүген туган (татар) тел һәм әдәбияты предметларын укытуда нинди яңалыклар күзәтелә, мәктәптә аларны заманча шартларда ни рәвешле, нинди юллар, ысул-алымнар белән, нинди технологияләр кулланып укытырга, ниһаять, яңа дәреслекләр һәм электрон белем бирү ресурслары нинди булырга тиеш – болар методистлар һәм тел-әдәбият укытучыларын борчыган төп мәсьәләләрдән санала.

Билгеле булганча, уку-укыту дәреслек нигезендә һәм уку кабинеты киңлегендә традицион рәвештә үткәрелә. Киләчәктә ул интернеттагы эчтәлеккә, контентка, кешеләрнең белемнәре һәм алар нигезендә аралашу аша тәкъдим ителгән социаль капиталга керү нигезендә төзеләчәк [Jahnke, 2017]. Шул рәвешле, хәзерге шартларда дәресләрдә традицион булып саналган чаралар белән беррәттән заманча цифрлы укыту юлларын куллану да актуаль булып тора.

Укытуны цифрлаштыру – заманча технологияләр кулланып, укыту методларының цифрлы форматка күчү процессы ул [Словарь терминов..., 2021, с. 10]. Әлеге процесс «хезмәт базарындагы, белем бирү стандартларындагы үзгәрешләргә, халыкның яңа компетенцияләрен формалаштыруга ихтыяҗын ачыклауга китерә һәм белем бирү процессын үзгәртеп оештыруга, педагог ролен яңача аңлауга юнәлдерелгән» [Никулина, Стариченко, 2018, с. 109]. Цифрлаштыру, материалны мөстәкыйль өйрәнүне һәм үзләштерүне күздә тотып, белемне читтән торып алуны тәэмин итә [Aydarova, 2017, p. 6]. Әлеге проблема мәктәптә уку предметларын үзләштерүдә, аеруча балаларның гамәли күнекмәләрен формалаштыруны күздә тоткан яңартылган Федераль дәүләт белем бирү стандартлары шартларында тагын да актуальләшә [Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования; Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования].

Туган телне һәм әдәбиятны укыту мәсьәләсе Татарстан Республикасының белем бирү системасында һәрвакыт актуаль булып кала. Һәм, барыннан да элек, ул әлеге предмет өлкәсе буенча укыту-методик комплектлар булдыруда чагылыш таба. Бүген гомуми белем бирү оешмаларының 1–11 сыйныфлары өчен, яңартылган федераль дәүләт белем бирү стандартлары таләпләренә туры китереп һәм федераль белем бирү программалары нигезендә, «Туган тел (татар теле)», «Туган телдә (татар телендә) әдәби уку», «Туган (татар) телдәге әдәбият» уку предметларыннан укыту-методик комплектлар (УМК) эшләнде. Алар белемнәрне цифрлы формат ярдәмендә дә тапшыруны күздә тота.

Туган телне һәм әдәбиятны укыту укучыларның уку-танып белү эшчәнлеген оештыруның барлык этапларында аудиовизуаль һәм электрон укыту чараларын куллануны күздә тота. Шулай итеп, барлык эшләнгән дәреслекләрнең дә электрон аналоглары бар, алар туган тел һәм әдәбиятны укыту процессын җиңеләйтү һәм төрләләндерү максатына хезмәт итә. Электрон дәреслектә билгеле бер темага текстларның аудиоязмаларын тыңларга мөмкин. Бирәдә шулай ук төрле уеннар һәм интерактив биремнәр тәкъдим ителә. Алар барысы да укучыларның кызыксынуларын һәм яшь үзенчәлекләрен исәпкә алып эшләнгән. Электрон дәреслекләрдә төрле табышмаклар, әдәби әсәрләрдән өзекләр, ребуслар, логик биремнәр, башваткычлар җитәрлек күләмдә урнаштырылган.

Электрон дәреслекнең тагын бер өстенлеге булып интерактив уеннар санала. Аларны парларда, төркемнәрдә, тулы бер сыйныф белән уйнарга мөмкин. Алар туган тел һәм әдәбият буенча теоретик материал белән танышуны гына түгел, танып белү мәгълүматын үзләштерүне дә күздә тота.

Әйтергә кирәк, мәктәптә укытыла торган предметларның барысыннан да диярлек мондый материаллар чагыштырмача күп һәм укытучылар дәресләрдә алардан бик теләп файдаланалар. Моны алдагы елларда пандемия шартларында дистанцион укыту барышында

ачык күреп булды. Укучылар тәкъдим ителгән төрле видео, медиаматериаллар, электрон белем бирү ресурсларыннан иркен файдаланып белем алдылар. Әлеге предметлар буенча электрон белем бирү платформаларында эшләү мөмкинлеге дә булдырылды. Туган тел һәм әдәбияттан исә мондый мөмкинлекләр чикле. Гамәлдәге дәреслекләрнең электрон вариантлары бу ситуацияне беркадәр хәл итәргә ярдәм итте, әлбәттә. Шулай да укучыларга белем алу процессында куллану өчен болар гына җитмәве үзен нык сиздерде. Бу проблеманы хәл итүдә берничә юл ачыкланды. Шуларның берсе – гамәли дәресләрне алыштыра, яки шул дәресләрнең аерым бер фрагменты буларак кулланыла алырлык видеодәресләр булдыру.

Шуңа бәйле рәвештә бүген республикада гомуми белем бирү мәктәпләре укучылары өчен туган тел буларак татар теле һәм әдәбиятыннан видеодәресләр комплектын булдыру юнәлешендә проект гамәлгә ашырыла. Видеодәресләр күләме ягыннан зур булмаган видеороликлардан гыйбарәт. Аларның эчтәлеге яңартылган федераль дәүләт белем бирү стандартлары таләпләренә туры килә һәм алар федераль белем бирү программалары нигезендә эшләнгән. Алар дәреслектәге темаларны нигез итеп ала һәм бердәм кызыклы сюжет линиясенә корылган.

Югарыда әйтелгәнчә, мәгариф өлкәсендә цифрлаштыру бурычларының берсе – онлайн-укытуны үстерү. Мондый укыту укучыларда мөстәкыйль эшчәнлек белән бәйле универсаль уку гамәлләрен формалаштыруга ярдәм итә [Мөхәрләмова, б. 209].

Күп еллар дәвамында укучыларның туган (татар) телне һәм әдәбиятны өйрәнгән вакытта билгеле бер белем бирү платформасында эшләү мөмкинлеге булмады. Шуны истә тотып, республикада тагын бер проект – СберКласс электрон белем бирү платформасында гомуми белем бирү оешмаларының 5–9 сыйныфлары өчен «Туган тел (татар теле)» һәм «Туган (татар) телдәге әдәбият» уку предметлары буенча белем бирү контенты булдыру тормышка ашырылды. Әлеге платформа персональләштерелгән белем бирүнең методологик коралы булып тора, аның төп максаты – һәр укучы өчен белем бирүнең нәтиҗәлелеген арттыру. Билгеле булганча, белем бирүдә персональләштерү – конкрет кешегә, аның үзенчәлекләрен һәм ихтыяҗларын исәпкә алып, «юнәлдерелгән» белем бирү маршруты, индивидуаль белем бирү траекториясе. Белем бирүнең эчтәлеге, темасы, структурасы һәм максатлары укуның индивидуаль үзенчәлекләренә бәйле рәвештә төрлечә була [Словарь терминов…, 2021, с. 22].

СберКласста туган (татар) тел һәм әдәбияттан уку материалы модульләргә (тематик блокларга) бүленгән. Бу уку предметын үзләштерүне җиңеләйтә. Әлеге платформада укучылар мөстәкыйль рәвештә үзләренең уку маршрутын планлаштырырга һәм уку материалын үзләштерергә өйрәнәләр. Укытучының бурычы – укучыларда төп теманы, аның структурасын, модульне үзләштерүнең конкрет

максатларын, шулай ук биремнәрне үтәүгә вакытны планлаштыру күнекмәләрен формалаштыру [Гиниятуллина, Шакурова, 2022, с. 67]. Бу очракта укытучы – online-тьютор гына түгел, ә бәлки аналитик һәм мәгълүмати ресурслар менеджеры, интерактив мультимедиа инструментларын кулланып дәресләр, модульләр, фрагментлар эшләүче-конструктор да булып тора [Tchoshanov, 2013]. Шунысын да әйтергә кирәк, цифрлаштырылган заманда белем бирүне проектлау юнәлешендә дидактиканың яңа төре – е-дидактика (цифрлы дидактика) билгеләнде [D'Angelo, 2007].

СберКласс платформасында туган телдән (татар теленнән) 69 модуль һәм туган (татар) телдәге әдәбияттан 82 модуль урнаштырылды. Модульләрнең эчтәлеге федераль дәүләт белем бирү стандатлары таләпләренә тулысынча җавап бирә һәм федераль белем бирү программасының барлык нигезләмәләренә туры килә. Модульләр Россия халыкларының туган телләрен укыту концепциясе нигезләмәләрен дә исәпкә алып эшләнде. Һәр модуль дәреслекләрдә урын алган һәм 3–12 дәрескә исәпләнгән берничә теманы үз эченә ала.

Модульләрдә һәр укучы үз траекториясен сайлый ала. Һәр дәрәҗәдә биремнәр сайлау мөмкинлеге бар. Укытучы, укучыларның белем дәрәҗәсен исәпкә алып, биремнәр тәкъдим итә, чөнки ул «укыту процессын проектлый белергә тиеш, ә моның өчен аңа предмет эчтәлеген, дидактиканы һәм проектлау нигезләрен белү генә түгел, укыту процессын фәнни нигездә проектлый белү дә кирәк» [Петрова, с. 142]. Модульдә шулай ук һәр дәрәҗәдә башкарылырга тиешле биремнәр саны күрсәтелгән. Шул ук вакытта аны арттырырга яки киметергә рөхсәт ителә. Укучы, тәкъдим ителгән планны карап, бирелгән траекториягә үзе үзгәрешләр кертә ала.

Һәр модуль 4 дәрәҗәгә бүленгән. 1.0 дәрәҗәсен мотивацион биремнәр тәшкил итә, биредә уку материалының укучының шәхси тәҗрибәсе, хисләре, зәвыклары, кызыксынулары белән бәйләнеше ачыла. Мотивация блогы нигез идея һәм проблемалы сорау белән таныштыра. Бу этапта төрле текст, аудио-, видео-, иллюстратив һәм график материаллар куллану да күздә тотыла.

2.0 дәрәҗәсе – репродуктив дәрәҗә, биредә укучы теоретик төшенчәләрне өйрәнә, сораулар бирергә, текстларны чагыштырырга, алардан кирәкле мәгълүмат табарга, әсәрләрдән өзекләр белән эшләргә, текстны күзәтергә өйрәнә.

3.0 дәрәҗәсе – төп дәрәҗә. Ул белем бирү программасында каралган барлык материалны үз эченә ала. Әлеге этапта укучы текстны гомуми аңлау, тулы интерпретацияләү, икенче дәрәҗәдә ясалган күзәтүләрне синтезлау юнәлешендә эшли, өйрәнелгәннәрне иҗади форматка күчерә. Бу дәрәҗәдә биремнәр укучыларның сөйләм телен үстерергә һәм баетырга ярдәм итә.

4.0 дәрәҗәсе – тикшеренү дәрәҗәсе. Ул проект эшләү, иҗади биремнәр башкару яки тикшеренүләр үткәрү, таныш булмаган ситуациядә күнекмәләрне куллануны күздә тота.

Платформада биремнәр системасы шундый итеп төзелгән ки, укучы алган белемнәрен тулысынча синтезлый, гомумиләштерә, мөстәкыйль рәвештә нәтиҗәләр ясый, үзенең тәнкыйди фикерләвен үстерә ала. Аралашуны саклау максатыннан, биремнәрне үтәү парларда яки төркемдә оештырыла. Бу укучыларга мөстәкыйль рәвештә телдән һәм язма текст төзү барышында туган кыенлыкларны җиңәргә ярдәм итә. Биремнәрнең бер өлеше, тәкъдим ителгән критерийлар системасына нигезләнеп, үзбәяне яки бер-берсен бәяләүне күздә тота. Укучыларда мөстәкыйльлек формалаша, алар хаталанудан курыкмый башлый.

Платформада белемгә ирешүнең төрле дәрәҗәләре укучыларда тезис планы, доклад, аннотация, рецензия язу, алдан игълан ителгән темага проект төзү өчен кирәкле материал җыю һәм мәгълүмат эшкәртү күнекмәләрен формалаштырырга мөмкинлек бирә.

Платформада урын алган татар халкының теле, мәдәнияте, дөньяга карашы, менталитеты, фәлсәфәсе, тарихы буенча материаллар укучыларда милли үзаң формалашуга ярдәм итә. Заманча информацион-коммуникацион технологияләр ярдәмендә укучыны китапханәләрнең, музейларның, театрларның билгеле бер мөмкинлекләре белән таныштыру әдәбият һәм сәнгатьнең кызыклы дөньясына тирәнтен керергә юл ача.

Платформаның иҗади юнәлешен инша, эссе язу, әдәби-иҗади эш башкару кебек биремнәр тәшкил итә. Үз текстыңны булдыру – курсны үзләштерүнең нәтиҗәсен билгели торган төп продукт. Үз текстыңны язу практикасы укучыларда сүзлекләрнең электрон фондын, татар матур әдәбияты корпусын, татар балалар журналларының рәсми сайтларын һәм башка бик күп верификацияләнгән электрон ресурсларны үз эченә алган тышкы чыганаклар белән эшләү күнекмәсен формалаштыра. Беренчедән, бу укытучылар өчен бик уңайлы, икенчедән, укучыларны төрле чыганаклар белән эшләргә, интернет челтәрендә кирәкле материалны табарга, сүзлекләр белән эшләргә өйрәтә. Шулай итеп, СберКласс платформасының бурычларыннан берсе булып мәгълүмати белем бирү киңлегендә ориентлашырга өйрәтү: энциклопедияләр, сүзлекләр, белешмәләр, махсус әдәбият белән эшләү; китапханә каталогларыннан, библиографик күрсәткечләрдән, интернетта эзләү системасыннан файдалану тора.

Йомгаклап шуны әйтергә кирәк: цифрлы белем бирү ресурслары укучылар тарафыннан турыдан-туры дәресләрдә һәм дистанцион форматта уку барышында мөстәкыйль белем алуда уңышлы кулланыла. Шулай ук алар дәрестән тыш эштә дә файдалы була ала. Иң мөһиме – кайсы гына очракта кулланылмасын, алар һәрвакыт укучыларның белем алу ихтыяҗларын канәгатьләндерергә тиеш.

Әдәбият

Jahnke I. Digital Didactical Designs as research framework: iPad integration in Nordic schools / I. Jahnke, P. Bergstrom // Computers & Education. 2017. № 113. P. 1–15.

Словарь терминов и понятий цифровой дидактики / Рос. гос. проф.-пед. ун-т; авт.-сост.: Н.В. Ломовцева, Н.М. Заречнева, О.В. Ушакова, С.Н. Ярина. Екатеринбург: РГППУ: Ажур, 2021. 84 с.

Никулина Т.В., Стариченко Е.Б. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление // Педагогическое образование в России, 2018. № 8. С. 107–113.

Aydarova S.H. Models of media education in teaching tatar language / S.H. Aydarova, L.M. Giniyatullina, R.K. Sagdieva, D.H. Husnutdinov, R.H. Mirzagitov, F.I. Gabidullina // Espacios. 2017. T. 38. № 60. P. 6.

Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования. М.: Просвещение, 2021. 57 с.

Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования. М.: Просвещение, 2021. 124 с.

Мөхәрләмова Г.Н. Туган тел һәм әдәбиятны дистанцион укыту шартларында укучыларда танып белү универсаль уку гамәлләрен формалаштыру үзенчәлекләре // Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток Запад [Электронный ресурс]: материалы Междунар. науч.-практ. онлайн-конф. (Казань, 22–25 окт. 2020 г.) / под ред. Ф.С. Сайфулиной. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2020. – С. 206-209.

Гиниятуллина Л.М., Шакурова М.М. Учебный материал курса «Родной язык (татарский)» на СберКлассе // Актуальные проблемы изучения и преподавания татарской филологии: Материалы Всерос. науч.-практи. Конф. с междунар. участием, посвящ. 55-летию Башкирского гос. Пед. ун-та им. М. Акмуллы и 30-летию кафедры татарского языка и литературы / отв. ред. И.С. Насипов, зам. отв. ред. Н.У. Халиуллина. Уфа, 2022. С. 66–69.

Tchoshanov M. Engineering of Learning: Conceptualizing e-Didactics. Moskow: UNESCO Institute for information nechnologies in education. 2013. 194 p.

D'Angelo G. From Didactics to E-Didactics-Paradigms, Models and Techniques for e-Learning. Naples: Liguori editore. 2007. 404 p.

Петрова Е.В. Цифровая дидактика: проектирование процесса обучения и его сопровождение // Современное педагогическое образование, 2018. С. 141–144.

Гыйниятуллина Лилия Миңнулла кызы,
филология фәннәре докторы, доцент, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге фәнни хезмәткәре

Мөхәрләмова Гөлназ Нурфат кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге мөдире